

Více než slovník. Nové kompendium českého humanismu

Kateřina Smyčková

Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Centrum regionálních studií
katerina.smyckova@osu.cz

Druhý svazek řady *Companion to Central and Eastern European Humanism*, věnovaný českým zemím, není jen slovníkem úctyhodného rozsahu, ale také úctyhodného obsahu; jedná se bezesporu o jednu z nejdůležitějších bohemistických publikací, které byly vydány v loňském roce. Popud k jejímu vzniku vzešel z prestižního nakladatelství De Gruyter, a to s cílem — jak vyplývá již z názvu této řady — podrobně zmapovat literární humanismus ve střední a východní Evropě (jakkoli je toto vymezení, zvláště v německojazyčném prostoru, ošidné). První svazek tohoto průvodce je věnován maďarskému humanismu a vyjde pravděpodobně v roce 2021, české země tedy v podstatě celý projekt otevírají. Díl zaměřený na české země je skutečně rozměrný; nehledě na tři úvodní kapitoly, bibliografii a rejstříky obsahuje přibližně 130 hesel, mezi nimiž nejsou výjimkou ani hesla přesahující deset stran. Přesto končí heslář písmenem L, zbylým humanistům má být v budoucnu věnován další svazek.

Knihla vznikala za spolupráce více než tří desítek autorů a její editorkou je Lucie Storchová z Filosofického ústavu Akademie věd. Z této instituce pochází také podstatná část autorského kolektivu, za všechny jmenujme alespoň Martu Vaculínovou, autorku největšího počtu hesel. Do projektu byla ale zapojena celá řada odborníků z nejrůznějších výzkumných i univerzitních pracovišť, a to napříč různými badatelskými generacemi: specialistů na novolatinskou, řeckou, českou i německou literaturu, hudební či divadelní tvorbu, astronomii, alchymii, dobovou náboženskou problematiku atp. Organizace nebývale širokého týmu a uchopení neobyčejně rozsáhlého tématu nebylo pro editorku jistě lehkým úkolem a patrně málokdo by se jej dokázal ujmout tak úspěšně jako Lucie Storchová.

Otázka, která se nad tímto dílem vyskytne asi nejčastěji, je samotné vymezení jeho tématu. O humanismu v českých zemích bylo napsáno již mnoho — připomeňme třeba poměrně nedávnou diskusi na stránkách časopisu *Česká literatura* (2014). Přesto se značně rozcházejí názory na to, jak český humanismus definovat, jak jej časově ohraničit a které autory k němu přiřadit. Je zjevné, že autoři úvodních studií nechtěli zatěžovat své texty detailním rozbořením této polemiky a vymezováním se vůči svým předchůdcům. Zároveň se však vyvarovali druhého extrému, k němuž by forma slovníku mohla svádět — rezignaci na hlubší koncepční promyšlení tématu a prosté kumulaci autorů podle data jejich působení. S definováním humanismu, resp. ozna-

čení „humanistický autor“, se kromě úvodních poznámek Lucie Storchové setkáme nejvíce v první ze tří syntetických kapitol, jejímž autorem je Petr Voit. Voit zde na obecnější rovině rozlišuje pojmy humanismus — renesance — reformace a staví se proti tradiční definici humanismu jako „laicizace a demokratizace“ literatury (s. 8).

Jak píše v úvodu Lucie Storchová s odvoláním na pojetí P. O. Kristellera, autoři knihy nevnímají humanismus v českých zemích ani tak jako jednotnou myšlenkovou školu, ale spíše ve spojitosti s profesní rolí. Pro přiřazení autora k humanismu je klíčová jeho vazba na latinskou či řeckou literaturu, jeho práce s antickou tradicí (s. VII). Tento způsob zacházení s antickou literaturou se značně odlišuje například od kritické scholastické recepce, neboť se obrací k antice jako ke svému největšímu vzoru. Z této široké definice pak autorský tým odvozuje i výběr jednotlivých jmen. Jsou to tedy autoři, kteří buď vydávali či překládali řeckou či latinskou literaturu, nebo ji výrazně refleктоvali ve svém vlastním díle, a především sami latinsky či řecky psali. K dalším kritériím výběru patří jejich spojení s českými zeměmi, a to i s jejich okrajovými částmi, jako jsou německy mluvící oblasti, nebo dokonce Horní Uhry (nikoli však třeba Slezsko): buď se zde narodili, nebo tu alespoň podstatnou dobu působili a měli vazbu na místní šlechtu či učenickou komunitu. A v neposlední řadě určuje výběr autorů také podmínka, že se nesmí jednat o autory jediného díla, ale významnějšího počtu spisů (na rozdíl například od *Rukověti humanistického básnictví*).

Autorský kolektiv vymezuje oblast svého zájmu širokým časovým obdobím, poslední třetinou 15. století a přibližně třicátými lety 17. století. Jak autoři sami uvádějí, humanistickou linii bohemikální tvorby by bylo možné sledovat i dále, nicméně její charakter se po bělohorských událostech a následné rekatolizaci a emigraci změnil natolik, že se toto období nabízí jako logický mezník (s. VII). Ostatně četná hesla toto orientační vymezení přesahují vzhledem k životním datům jednotlivých osobností. Jako výraznější předěl v dějinách českého humanismu vnímají autoři polovinu 16. století. Zde podle nich končí počáteční období této epochy, během něhož se teprve formoval její charakter a jen zvolna se v literární tvorbě začala prosazovat latina a řečtina.

Patrně proto se první souhrnná kapitola mírně odlišuje od obou ostatních. Petr Voit se v ní věnuje převážně dobovému společenskému a kulturnímu kontextu a v nezanedbatelné míře i náboženské situaci; tedy spíše humanismu v českých zemích obecně než humanistické literatuře. Tato generalizace však zcela souzní se zaměřením celého díla. Vzhledem k orientaci na mezinárodní čtenářskou obec, jen málo obeznámenou s českým kontextem, může Voitova studie sloužit jako potřebný úvod do problematiky — byť částečně na úkor postihnutí literárních vztahů. Časové vymezení, které implikuje název kapitoly, tedy první polovina 16. století, sice vede k otázce, proč není pojednáno o poslední třetině 15. století, kterou autoři své dílo ohraničují; začteme-li se však do Voitova textu, setkáme se v něm i s těmito předcházejícími desetiletími.

Autorkou další kapitoly, která pokrývá období padesátých až osmdesátých let 16. století, je Lucie Storchová. Ve svém výkladu zvolila, na rozdíl od ostatních kolegů, převážně chronologické členění. Podrobně tak mapuje vrcholné období humanistické literatury v českých zemích, a to s důrazem na vzájemné vztahy, sítě v učenické komunitě. Třetí kapitola sleduje závěr vymezeného období a je dílem Jana Malury

a Marty Vaculínové. Její výklad je strukturován podle různých prostředí, v nichž humanističtí autoři působili: císařský dvůr, univerzita, církevní kruhy aj.

Už z úvodních kapitol, jakkoli svou stručností přizpůsobených formě slovníku, je znát, že se toto dílo do jisté míry vymezuje vůči obdobným příručkám a snaží se je přesáhnout. Velmi úspěšnou snahu o přesah představuje například mapování nej-různějších učeneckých sítí. Tato snaha vychází pravděpodobně nejvíce od Lucie Storchové, jak je patrné nejen z její úvodní kapitoly, ale i vzhledem k jejím předchozím publikacím; prostupuje však úspěšně napříč všemi hesly slovníku. Životopis zkoumaných autorů tak pravidelně uzavírají informace o jejich učeneckých kontaktech, vztahu k mecenášům atp. S tím také souvisí, že tvůrci hesel se nespolehli jen na obvyklé prameny, ale hojně vycházeli též z humanistické korespondence či z dedikací a předmluv. Ocenit lze rovněž reflexi „druhého života“ humanistických osobností v kultuře a umění moderní doby.

Další přesah spočívá třeba v tom, že vztah k latinské či řecké literatuře je sice primárním kritériem pro zařazení autora do hesláře, heslo samotné však představuje jeho tvorbu v celé mnohojazyčnosti. Upřednostněn tedy není žádný jazykový výsek humanistické literatury, na rozdíl od *Rukověti humanistického básnictví*, která se orientuje čistě na tvorbu latinskou, či *Lexikonu české literatury*, který zase preferuje česky psané texty. V heslech zařazených do této nové příručky tak po životopisných informacích následuje obsáhlé pojednání o autorově tvorbě, v němž je pozornost věnována celému jeho dílu. Tento výklad je strukturován podle různých kritérií: někdy je to kritérium jazykové, častěji jsou ale samostatné oddíly definovány určitým žánrem či tématem.

Nemalým přínosem je také zmiňovaná rozsáhlost hesel a velký prostor, který je v nich věnován interpretacím děl. Jádrem výkladu je vzhledem k tomu, jak autorský kolektiv definuje humanismus, samozřejmě vztah zkoumaného autora k antické tradici: jak s ní ve svém díle nakládal, jaké autory či typy textů preferoval. K tomuto jádru se ovšem přidává podrobná analýza veškerého autorského díla z nejrůznějších aspektů, a to se týká také děl nevydaných, soukromých (jako například deníky). Závěrečnou část hesla tvoří bibliografie, jakkoli rozsáhlá, nikoli úplná — odkazuje zvláště na novější literaturu a syntetické práce, v nichž lze dohledat podrobnější bibliografické informace.

Výše zmíněná *Rukověť humanistického básnictví* (1966–1982, dodatky 2011) se samozřejmě nabízí s touto knihou ke srovnání. Jak svým tématem, tak i časovým vymezením se obě příručky shodují. Proč tedy bylo zapotřebí vytvářet novou knihu, v čem je tento nový slovník jiný, jaké jsou jeho přednosti? Každá vědecká kniha časem zestárne; a třebaže autorský kolektiv Lucie Storchové do velké míry na *Rukověť* i další knihy navazoval, bylo třeba mnohé údaje znovu prověřit a znovu provést základní výzkum. V rámci něho byla objevena i řada zdánlivě ztracených děl. Pozornosti se dále dostalo nejen humanistickému básnictví, ale i jiným žánrům, a to včetně nebeletristické tvorby; diskuse o českém humanismu tak byla obohacena o řadu málo známých jmen a děl i o plastický obraz multilingvální komunikace.

Kromě již jmenovaných předností této knihy, která je mnohem více než jen poetivě zpracovaným slovníkem, je nutné zmínit i její mezinárodní přesah. Takový byl především vydavatelský záměr, s nímž nakladatelství De Gruyter koncipovalo celou řadu. Odráží se samozřejmě ve volbě angličtiny jako výkladového jazyka, například

kvůli tomu nebyla zvolena ani němčina (jen na okraj — do povědomí zahraničního publika pronikla poměrně hojně i *Rukověť humanistického básnictví*, užívající jiného mezinárodního jazyka, latiny).

Ohled na zahraničního čtenáře je ale znatelný i z charakteru úvodních studií. Jejich autoři se v nich snažili nabídnout názorné uvedení do historie a kultury českých zemí v době humanismu, zvláštní pozornost je věnována dobové náboženské situaci. Vzhledem k orientaci na publikum nepřilíš obeznámené s českými reáliemi se autoři nemohli vyhnout opakování skutečností, které jsou českým čtenářům dobře známy. Přesto mohou být také úvodní texty v lecčems obohacující i pro domácí publikum, mimo jiné proto, že osamělá jména propojují sítěmi vzájemných vztahů. A právě to potřebuje český humanismus ani nejvíce: stát se příběhem, vyprávěním o jedné svěbytné epoše českých literárních dějin, a nezůstat pouze nespojitým seznamem jmen a děl, z nichž dnešního čtenáře dokážou oslovit jen málokterá.

AD:

Lucie Storchová (ed.): *Companion to Central and Eastern European Humanism. Volume 2: The Czech Lands. Part 1, A-L*. De Gruyter, Berlin — Boston 2020. 782 s.